

A katonai rangok terminológiája

II. Rákóczi Ferenc

Confessio Peccatoris

című művében

II. Rákóczi Ferenc már bujdosása idején,¹ Franciaországban, ahogy maga nevezte, „megtérése és újjászületése” után, 1716 karácsonyán kezdte írni *Confessio Peccatoris* (Egy bűnös vallomása) című számvetését, amelyet a magyar közönség *Vallo-másokként* ismer. A grosbois-i szerzeteseknél való tartózkodás idején papírra vetett első könyvet nem vitte magával a fejedelem Törökországba, hanem a kamalduli szerzeteseknél hagyta, de az életére való visszatekintést folytatta egészen 1719 végéig, amikor már Jenikőjben tartózkodott. Az emlékezés így a *Confessio Peccatoris* legvégén már inkább naplóvá alakul.²

Nem ez volt azonban az egyetlen mű, amelyen ezekben az években Rákóczi dolgozott. Párhuzamosan írta ugyanis francia nyelvű, *Mémoires* (Emlékiratok) című művét, amelyben a szabadságharc eseményeit idézte föl, amit azért is fontos hangsúlyozni, mert ez az időszak – néhány, a szabadságharc előzményeihez és lezárásához kapcsolódó részlet említésén kívül – teljesen hiányzik a *Confessio Peccatoris*ból. Mivel a két mű így látszólag kiegészíti egymást, a magyar kiadások több esetben is megbontották a latin nyelvű mű egységét, és az *Emlékiratok* szövegét – az időrendnek megfelelően – beékeltek az egészen más szempontoknak alárendelt *Confessio Peccatoris*ba. Még ha beilleszthető is kronológiailag a francia nyelven írt mű a latin nyelvűbe, az eljárás sem a szerzői szándék, sem a műfaji sajátosságok alapján, sem filológiailag nem igazolható. Rákóczi ugyanis egészen más pozícióból emlékezik vissza életére és a szabadságharc éveire, s nem magyarázható pusztán nyelvi okokkal, hogy az egyik művet latinul, a másikat franciául írta, vagyis aligha valószínű, hogy az *Emlékiratok* amiatt készült francia nyelven, mert a hadi eseményeket, katonai vonatkozású dolgokat könnyebben fogalmazta volna meg franciául.

A *Confessio Peccatoris* kritikai kiadásán dolgozva mérlegelni kell minden olyan apró részletet, amelynek pontos értelmezése közelebb vihet Rákóczi szándékának megértéséhez. Mivel ebben a tekintetben jelentős súlya van a szövegben található javításoknak (a *Confessio Peccatoris* Rákóczi autográf fogalmazványaként maradt ránk, s egyetlen kéziratos példányát Párizsban őrzik),³ a továbbiakban azok-

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Klasszika-filológia Tanszékének habilitált docense (1111 Budapest, Bertalan Lajos u. 2., takacs.laszlo@btk.ppke.hu).

1 Külön köszönöm Tóth Ferencnek, hogy értékes tanácsaival segítette a tanulmány elkészítését.

2 Vö. Tüskés, 2017. 70–77.

3 Dénesi–Takács–Kiss, 2020. 85–100.

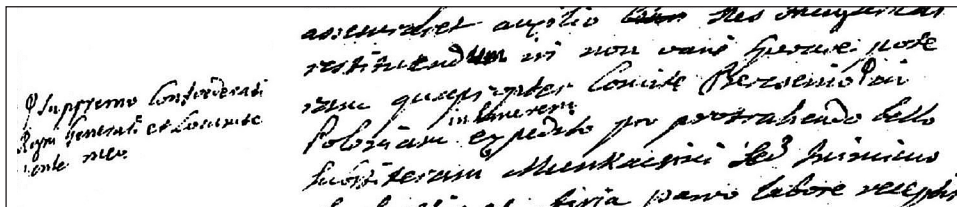
nak a javításoknak a bemutatására és értékelésére teszek kísérletet, amelyek a latin szövegben előforduló, hol néven nevezett, hol név nélkül említett, többnyire Rákóczi környezetébe tartozó személyek katonai rangjával kapcsolatosak. Mindezt egyrészt a javítások szokatlan volta, másrészt az a tény indokolja, hogy Rákóczi hadseregszervezésekor igen nagy figyelmet szentelt a különféle rangfokok világos megnevezésének, hierarchiájának és pontos használatának.⁴ E vizsgálódás révén mód nyílik a történeti kritikára is, mivel Rákóczi többnyire olyan személyeket említ, akiknek katonai beosztását más forrásból is ismerjük, ugyanakkor talán segíthet olyan személyek azonosításában is, akiknek megnevezését a fejedelem vagy szándékosan elhallgatta, nem ismerte, vagy elfelejtette. Elemzésünk ugyan nem teljes, nem is korlátozódik a kuruc hadsereg tisztjeire, de kiterjed a szemben álló félre is, ugyanakkor kétféle irányból közelít a kérdéshez: egyrészt olyan személyek felől, akiknek a rangját is megemlíti Rákóczi, másrészt a rangok felől, amelyeket különböző személyekre használ a fejedelem.

Bercsényi Miklós rangja

Az idősebb barát és hűséges fegyvertárs, Bercsényi Miklós jelentőségét Rákóczi életében és a szabadságharcban játszott szerepét főleges méltatni. Köztudomású, hogy mindvégig támogatta Rákóczit, s a fejedelem – bár tisztában volt emberi gyengeségeivel – jelentős katonai erőket bízott rá. Ennek megfelelően már meglehetősen korán, a szabadságharc elején generálisnak nevezi ki Rákóczit. Az adatok alapján 1704-ben *exercituum universorum supremus generalis*nak nevezik, egy évvel később, 1705-ben a konföderáció szövetséglevelét *Supremus totius militiae Generalis*ként írta alá közvetlenül Rákóczi után.⁵ A fejedelem a *Confessio Peccatoris*-ban is sokszor említi. Általában ugyan csak *comes Bercseni*ként szerepel az írásban, kétszer azonban a legmagasabb rangján is megnevezi Rákóczit. Különösen érdekes ebből a szempontból a kézirat 279. oldala, amelyen Rákóczi a szatmári béke közvetlen előzményeire emlékezik vissza. Leírja, hogy arra készült, hogy Bercsényivel együtt Lengyelországba megy. A latin szöveg így hangzik: *quapropter Comite Bercsenio in Poloniam expedito pro protrahendo bello substiteram Munkacsini*. Az eredeti megfogalmazást azonban Rákóczi elégtelennek érezte, ezért kijavította, a lapszélről betoldva Bercsényi rangját: *quapropter Comite Bercsenio suppremo Confoederati Regni Generali et Locumtenente meo in Poloniam in hanc rem expedito pro protrahendo bello substiteram Munkacsini* (1. ábra).

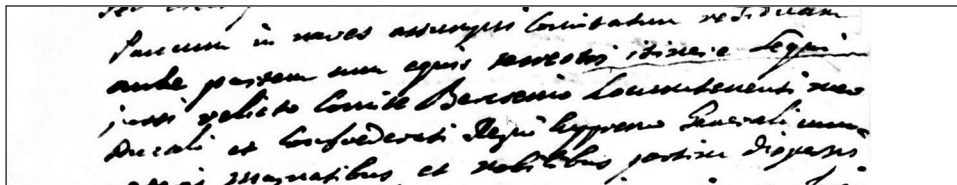
⁴ Ezt bizonyítja a *Regulamentum universale*, 1707.

⁵ Heckenast, 2005. 58.

1. ábra

Nem sokkal később Bercsényiről írva ugyanezt a meghatározást használja, de ezen a lapon nem később szúrta be a gróf rangját: *relictio Comite Bercsenio Locumtenenti meo Ducali et Confoederati Regni supremo Generali* (2. ábra).

2. ábra

Bercsényi Miklós gróf legfőbb rangja Rákóczi meghatározása szerint egyfelől az ő helytartója volt, amelyet a második említésnél a *ducalis* jelzővel egészít ki (*locumtenens meus ducalis*), másfelől pedig, vagy ezzel együtt, *Confoederati Regni Sup[re]mus Generalis*. Rákóczi tehát egyfelől hangsúlyozza, hogy Bercsényi az ő helyettese, amit a második esetben, a kézirat 343. oldalán található meghatározás szerint azzal nyomatékosít, hogy hozzáteszi a *ducalis* jelzőt, amely kifejezés itt fordul elő egyetlen alkalommal a *Confessio Peccatoris* szövegében. Másfelől a *Confoederatum Regnum*, vagyis a konföderáció vagy konföderációs hatalom legfőbb generálisának nevezi Bercsényit, noha ő maga mind 1704-ben, mind 1705-ben kifejezetten katonai parancsnoki rangnak tekintette a *supremus generalis* rangot. Mészáros Kálmán monográfiájában részletesen tárgyalja Bercsényi főgeneráliságának a történetét,⁶ amit itt a *Confessio Peccatoris* kézírata alapján azzal egészítthe-

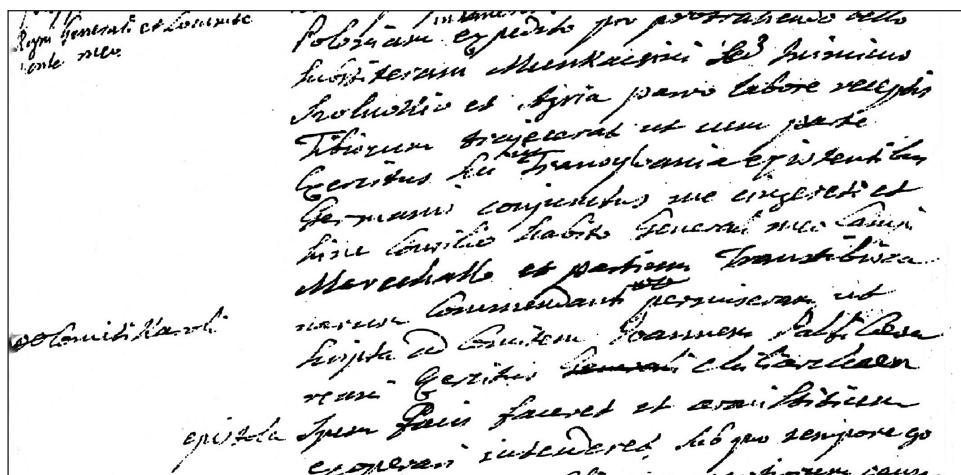
6 Mészáros, 2006. 93–99. Részletesen ismerteti azt az esetet, amelyben világosan kiderül, hogy nem tekintették a szövetszervezőknek generálisának: „Bercsényi elsőbbsége körül még egy ízben támadt súlyos perpatvar, melyet Rákóczi is felidézett Emlékiratainak írásakor. 1706 nyarán történt, hogy egy hadiszemle alkalmával Forgách kivont karddal tisztelgett előbb a fejedelem, majd Bercsényi előtt. A fejedelem egy idő után udvariasságból hüvelyébe tetette vele kardját, Bercsényi azonban figyelmetlenségéből (Forgách szerint szándékos sértésből) elmulasztotta ezt a gesztust, s Forgách végig kivont karddal lovagolt mellette. Forgách nem nyelte le a békát, s az esti jelszókiadásakor revánsot vett. A »parola«, vagyis a jelszó kiadása a katonai hierarchia szerint történt, a fejedelem »szokás szerint« Bercsényinek és – udvari hadai részére – Vay Ádámnak mondta meg először a jelszót, nyilván fülbesúgás útján, s mikor Bercsényi tovább akarta adni Forgáchnak, »az visszalépett, kijelentette, hogy nem veszi át tőle, mert ő nem főtábornoka a szövetszervezőknek, és mert a szemlén nagyon bárdolatlanul viselkedett velem, és elhagyta a szobát. Bercsényi panaszára Rákóczi azt válaszolta, hogy helyteleníti Forgách viselkedését, »de azt csakugyan nem parancsolhatja meg neki, hogy ismerje el őt a szövetszervezők fővezérének minőségében, minthogy a rendek nem ruházták föl őt ezzel a méltósággal«. A fejedelem akkor is kitarított álláspontja mellett, amikor néhány szenátor szót emelt Bercsényi érdekében, de Forgáchtól azért számonkérte, »miért vonakodik folytatni azt, amit eddig

tünk ki, hogy Rákóczi e műve írásakor tulajdonképpen megadta Bercsényinek azt, amire feltehetően mindvégig vágyott, s amiről a szövetkezett rendek sem a szécsényi, sem az ónodi gyűlésen nem rendelkeztek.

A különböző személyek megnevezésekor használt rangok

A már hivatkozott 279. oldalon azonban két másik személlyel kapcsolatban is érdekes megjegyzést tesz Rákóczi. Az egyikük Pálffy János, akit a császár küldött tárgyalni a fejedelemmel, a másik pedig Károlyi Sándor. A *Confessio Peccatoris* szövege eredetileg ez volt: *Sed Inimicus Szolnokio et Agria parvo labore receptis Tibiscum trajecerat ut cum parte exercitus sui Transylvania existentibus Germanis conjuctus me cingeret et hinc Consilio habito Generali meo Campi Marechallo et partium Transtibiscanarum Commendanti permiseram ut scripta ad Comitem Joannem Palfi Caesareani exercitus chiliarcham spem Pacis faceret et armistitium exoperari intenderet (...).*

Ez a szövegrész azonban két – szempontunkból fontos – változtatást tartalmaz az eredeti megfogalmazáshoz képest, Rákóczi ugyanis egyfelől betoldotta Károlyi nevét, másrészt – amint az a kéziratból kiderül – eredetileg generálisnak akarta nevezni Pálffyt, de fogalmazás közben meggondolta magát, és a katonai rangot egy olyan görög terminussal helyettesítette, amelyet sehol máshol nem használ: *Sed Inimicus Szolnokio et Agria parvo labore receptis Tibiscum trajecerat ut cum parte exercitus sui in Transylvania existentibus Germanis conjuctus me cingeret et hinc Consilio habito Generali meo Campi Marechallo et partium Transtibiscanarum Commendanti comiti Karoli permiseram ut scripta ad Comitem Joannem Palfi Caesareani exercitus Generali chiliarcham epistola spem Pacis faceret et armistitium exoperari intenderet (...)* (3. ábra).

3. ábra

megtett». Forgách elfogadta Rákóczi észrevételét, Bercsényi azonban »nem tudta megemészteni« a fejedelem választát, s csak hosszú idő után »tért észre.« Uo. 96.

Pálffy Jánost ugyan több alkalommal is említi Rákóczi a *Confessio Peccatoris*-ban, mégis ez az egyetlen alkalom, hogy a keresztnévét és katonai rangját leírja. Egy korábbi alkalommal, még a szabadságharc előtti időkről szóló részben úgy beszél róla, mint *comes Palfi*, később azonban csak *Palfiként* említi. Pálffy 1710. szeptember 26-tól volt a Magyarországon állomásozó császári csapatok főparancsnoka, vagyis latinul valóban helyesebb lett volna *generalis*nak nevezni, Rákóczi azonban, éppen azon a lapon, amelyen Bercsényi Miklós rangját később betoldotta, feltehetően nem akarta az ellenfél vezetőjét is ugyanazon a rangon megnevezni, ezért használta a görög eredetű *chiliarchus* (görögül: *khiliarkhosz*), vagyis ezredest jelentő kifejezést, ami a kuruc szóhasználat szerint *ezereskapitány*nak, vagy a németből eredő, magyarban is használatos *óbesternek* fordítható. Pálffyt azonban a magyarországi császári csapatok fővezéréként kétségkívül helyesebb lett volna generálisnak vagy főgenerálisnak (*supremus generalis*) nevezni, ahogy Bercsényit is említette Rákóczi. Nyilvánvaló, hogy Rákóczit, amikor így nevezte meg Pálffyt, személyes sértettség vezette, amelynek többek közt oka lehetett az is, hogy négyszemközti találkozásuk kudarcra végződött, s hogy a császárhű katona éppen annak a megyének kapta meg a főispánságát, amely Rákóczi számára szimbolikus jelentőséggel bírt, vagyis Sáros vármegyéét.

A *chiliarchus* kifejezés ugyanakkor nem volt szokatlan a korabeli latinságban, de – amint arra egy ezzel foglalkozó osztrák szakmunka rámutat – a *colonellus*-hoz és a *tribunushoz* hasonlóan ezredesi rendfokozatot jelentett.⁷ E rendfokozat beszúrásának azonban lehet messzebbre vezető jelentősége is. Rákóczi könyvtárának katalógusa alapján tudjuk, hogy a klasszikus szerzők művei közül, Caesar *Commentarij*sai mellett megvoltak neki Tacitus művei is. A római szerzők nem használják a *chiliarchus* kifejezést, Tacitusnál azonban előfordul, méghozzá az *Annales* 15. könyvében, ahol Volusius Proculust nevezi így, akiről azt állítja, hogy közreműködött Nero anyjának, Agrippinának a meggyilkolásában.⁸ Cornelius Nepos *Conon* életrajzában is szerepel a kifejezés, de nem görög, hanem egy perzsa személyre, Tithrausztészra vonatkozik, aki az uralkodó után rangban a második helyen áll: *primum ex more Persarum ad chiliarchum, qui secundum gradum imperii tenebat, Tithrausten accessit seque ostendit cum rege colloqui velle*. Azt nem lehet tudni, hogy Tacitus vagy Nepos szövege rémlett-e föl Rákóczinak, mindenesetre világos, hogy a javítás nem pontosítási szándékkal történt, hanem Pálffyval kapcsolatos ellenérzéseit kívánta kifejezni a fejedelem, aki a *Confessi*ónak ezt a részét ráadásul már Törökországban írta, olyan környezetben, ahol mindennapos volt, hogy görög beszédet hallott, mivel jelentős görög ajkú lakosság élt az Oszmán Birodalom ezen részén. Mikes Kelemen később arra is utal, hogy már görög szavakat tanul.⁹

Ugyancsak figyelemre méltó, hogy Rákóczi először nem nevesítette a szövegben Károlyit, később azonban betoldotta a nevét: *comiti Karoli*, aki először itt szerepel a *Confessio Peccatoris* szövegében, s akiről ugyan többször is említést tesz

7 Feil, 1849. 395.

8 Tacitus: *Annales*, 15, 51.

9 Vö. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. 40. levél: „Polatéti! Látod, édes néném, hogy már jó napot is tudok mondani görögül.”

a fejedelem, de általában csak Karoliként beszél róla, mindössze egyszer említi később *comes Karoliként*.¹⁰ A fentebb idézett helyen azonban pontosan megadja Károlyi Sándor rangját is: *Generalis Campi Marechallus et Partium Transibiscanarum Commendans*, amely részben megfelel annak, ami a konföderációs szövetséglevelén olvasható: *Alexander Károlyi, Partium Regni Ungariae Trans-Tibiscanarum Generalis Commendans*. Ami ehhez képest új elem, hogy *Generalis Campi Marechallus*-nak, vagyis *főtábornagynak* nevezi, ami unikális a *Confessióban*, viszont Károlynak valóban ez volt a rangja, ahogy Bercsényinek hozzá írt leveleinek címzése is bizonyítja. Rákóczi azonban valamiért előbb nem akarta megnevezni Károlyit, hanem csak a rangját, ami azt jelentette volna, hogy a személyeket nem ismerő olvasó számára – és a grosbois-i kamalduli atyák ilyenek számítottak – teljesen homályban maradt volna, ki volt, aki lefolytatta a császáriakkal a tárgyalásokat. Írás közben gondolta meg tehát magát Rákóczi, s ennek eredménye a betoldás, miközben Károlynak egyébként pontosan adja meg a rangját.

A *generalis* és *campi mare[s]challus* rangok mellett használja Rákóczi a *Confessio Peccatorisban* a *tribunus* és *centurio* rangokat is. Az előbbi esetében kifejezetten figyelemre méltó, hogy a bécsújhelyi börtönből való szökésekor neki segédkező osztrák tisztet, Andreas Adalbert Kertzlt nevezi tribunusnak, aki hadnagyi rangban szolgált, míg a segédkezőt nyújtó másik tisztet, Gottfried Lehmannt, akinek az öccse szintén közreműködött Rákóczi szökésében, *centurió*nak nevezi, s egy alkalommal azt is hozzáteszi, hogy a Castelli-ezredben szolgált: *aderat centurio Leman ex legione comitis Castelli*.¹¹ A szökés felfedezése után mind Lehmannt, mind Kertzlt elítélték: az előbbi kivégezték, az utóbbit hatévi sáncépítéssel sújtották. Az eljárásról megjelent osztrák tájékoztató kiadvány szerint az idősebb Lehmann *Hauptmann* (sic!), vagyis *százados* vagy *kapitány*, Kertzl pedig *Lieutenant*, azaz hadnagy volt, vagyis a magasabb rangú Lehmannt jelölte az alacsonyabb rendfokozatot jelentő *centurio* szóval, míg a hadnagyot ezredessé „léptette elő”, aki később aztán csatlakozott Rákóczihoz, és részt vett a szabadságharcban, de a fejedelem leveleiben, bár meleg hangon beszél róla és hozzá, általában csak *commissarius*nak nevezi.¹²

A *tribunus* rangfokozatot használja Adam Georg Ritschan báró esetében, aki 1685. április 15-től a Schlick-ezred parancsnoka volt.¹³ Mivel Rákóczi a szökéséről igen részletesen számol be a *Confessio Peccatorisban*, ez azt mutatja, hogy jól emlékezett az eseményekre, és különösen hálás volt azoknak, akik segítettek neki megszökni. Esetükben aligha lehet véletlen, hogy eltévesztette a rangjukat a fejedelem. Valószínű, hogy közel két évtizeddel is a hála munkált benne, amikor felülcímte mindkettőjüket, még ha rangjukat megcserélte is.

Említést tesz egyébként Rákóczi egy bizonyos *tribunus centurionisról* is, vagyis Lehmann feletteséről, akit nem nevez meg, csak annyit mond vele kapcsolatban, hogy a katonai fegyelmet igen szigorúan megkövetelte (*militaris disciplinae*

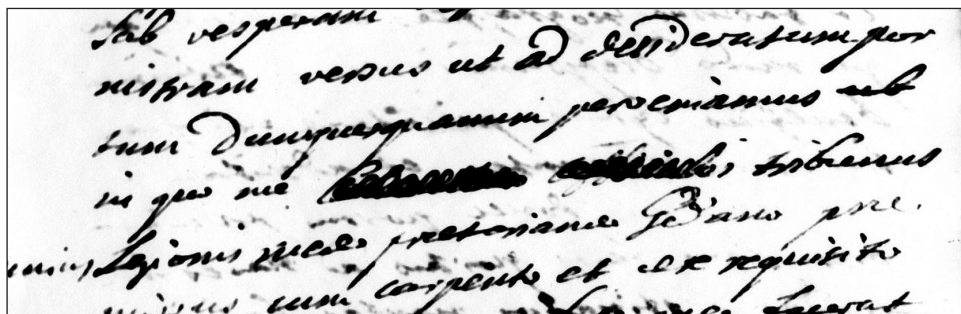
10 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 288. oldalán.

11 Vö. a *Confessio Peccatoris* kéziratának 178. oldalán.

12 Thaly, 1874. III. köt. 720. (1711-ből.)

13 Heckenast, 2005. 366.

fuera observator acerrimus), s ezért el kellett rejtenie előtte, hogy miben mesterkedik. Ez a bizonyos személy Loebel ezredes lehetett. Az ő rangfokozatának a megnevezése is azt mutatja, hogy Rákóczi az ezredesi rangra utalt a *tribunus* kifejezéssel. Mindez abból a szempontból fontos, mert később is használja a *Confessio Peccatoris*ban a *tribunus* rangot több, a kuruc seregben szolgáló tiszttel kapcsolatban is. Máriássy Ádámot például lovastestőr serege ezredesének nevezi, amikor azt mondja, hogy a cárnak szóló üzenettel küldte el: *Tribunum meum antea Legionis equestris praetorianae Adamum Mariasi abunde instructum ut Czaro persuaderet legatum huc mittere...*, illetve ugyancsak ezen a rangon említi a fejedelem Antoine d’Absacot, hűséges francia katonáját: *Comitem d’absac Gallum olim tribunum legionis equestris*, akiről azt lehet tudni, hogy 1707-ben már ezereskapitány volt,¹⁴ míg Máriássy még 1709-ben is csak *vicecolonnellus*, illetve *colonellus* volt, s csak orosz szolgálatban lett generális.¹⁵ Rákóczi név nélkül említi egy másik személyt is, szintén ezen a rangon, s azt állítja róla, hogy Gdańskból küldte előre, hogy Dunkerque-nél hintóval várja: *ut ad desideratum portum Dunquerquanum perveniamus in quo me tribunus unius legionis meae praetorianae Gedano praemissus cum carpento et aere requisito exspectare debuerat*. Csakhogy a szöveg ebben az esetben is fejtorésre ad alkalmat, Rákóczi ugyanis két jelentős változtatást is eszközölt benne: eredetileg nem *tribunus*nak nevezte előreküldött emberét, hanem *colonellus officialis*nak, másrészt pedig betoldotta az *unius* számnevet, amivel alighanem azt akarta sugallni, hogy nem egy, hanem több, de legalábbis két testőrcsapata volt (4. ábra).

4. ábra

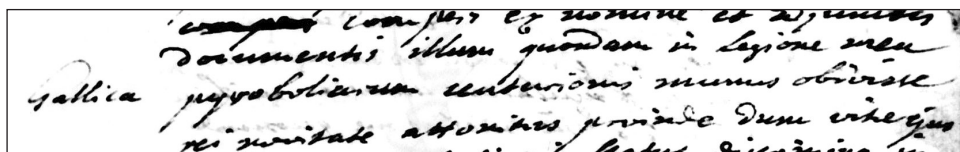
A *colonellus officialis* kifejezést sehol sem használja a szövegben, kizárólag a francia Bont nevezi dicsérő szavak kíséretében *colonellus meus*nak. Minthogy a *colonellus* szintén ezredesi vagy „ezereskapitányi” rangot jelent, Rákóczi nem tesz mást, mint egy klasszikus római terminussal helyettesíti a korabeli katonai rangot, vagyis nem „lépteti elő” az illetőt, mint ahogy Kertzl esetében történt, hanem klaszszicizálja a kérdéses személy katonai rendfokozatát.

14 Uo. 19.

15 Uo. 280.

Ugyanez a tendencia figyelhető meg a *legio mea praetoriana* kifejezésben is. Nyilvánvaló, hogy Rákóczi szóhasználatában a *legio* ezredet jelent, a *legio praetoriana* pedig testőrezredet, noha ő maga a szabadságharc alatt írt leveleiben mindössze háromszor használja a kifejezést, s a *Regulamentum universale* egyetlen alkalommal sem említ sem *tribunust*, sem *legiót*, sem *legio praetorianát*, hanem csak *colonellust* és *regiment*, amelyet franciául *régiment*-nek nevez. Rákóczi 1703 és 1711 közt írt leveleiben pedig egyszer sem szerepel a *tribunus* rangfokozat, ahogy nem beszél *legio praetorianáról* sem, csak *praetoriana militiáról*,¹⁶ s egy 1710-ben, éppen a börtönből való szabadulásában szerepet játszó Kertzlnek írt levelében megkülönböztet lovas és gyalogos testőr csapatot: *Militia nostra tam Equestris quam Pedestris*. A *Confessio Peccatoris* szövegében azonban jelentősen megváltozik Rákóczi szóhasználat: a *regimen* szó mindössze kétszer fordul elő a szövegben, a *militiát* pedig csupán egyszer használja testőr csapat értelemben: *in fidelitate mea prima militia mea praetoriana praesidiata sub Imperio Baronis Stephani Zennyei Cancellarii Confoederationis*.¹⁷ Ennek a testőrezrednek tehát Sennyey István, a konföderáció kancellárja volt a vezetője. Nyilvánvaló, hogy Rákóczi a jól ismert *palotás* csapatokat, vagyis „udvari hadakat” nevezte a *Confessio Peccatoris*ban *legiones praetorianaenak* (akiknek az összlétszáma együtt tette ki nagyjából egy római *legio* létszámát), s ezzel ugyan nem szakított teljesen a szabadságharc alatt használt terminológiával, de – mint a *centurio* és a *tribunus* esetében is – klasszikus ízt adott neki az olvasó számára.

Márki Sándor Rákóczi-életrajza szerint „[a]z udvari gyalogsághoz tartozott egy francia gránátos osztály 3–400 emberrel”. Ezt azért fontos szem előtt tartanunk, mert a *Confessio Peccatoris*ban Rákóczi említést tesz egy kamalduli szerzetessé lett egykori katonájáról, akivel Franciaországban találkozott, s aki francia gránátos legiójában (*in legione mea Gallica pyrobolicorum*) szolgált *centurióként* (5. ábra): *et ad scalas arcis Eremitam quendam obvium habui supplicem mihi libellum porrigentem cujus cum pro more meo tenorem perlegissem comperi ex nomine et adjunctis documentis illum quondam in Legione mea Gallica pyrobolicorum centurionis munus obivisse*.¹⁸

5. ábra

16 Vö. 2. számú, Vay Ádámhoz írt levele. Thaly, 1874. III. köt. 329.

17 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 300. oldalán.

18 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 401. oldalán.

Ezt a csapattestet Rákóczi a levelében egy helyütt „francia granadíros squadront”-nak,¹⁹ más alkalommal „granadéros-compániának” nevezi.²⁰ Mindez azt is jelenti, hogy erre a néhány száz francia gránátosra a *legio* kifejezést használni kétségtelen túlzás. Jó lenne tudni, persze, hogy ki volt ez a kurucok oldalán harcoló katonából kamalduli szerzetessé lett francia, aki – ha Rákóczi *centuriónak* nevezi, akkor – bizonyára alacsonyabb, föltehetően hadnagyi rangot viselt a gránátos seregben. Rákóczi néhányuk nevét említi egyik levelében, de közülük egyikük nevét sem találni a grosbois-i kamalduliak általunk ismert névsorában.

Kevésbé a katonai rangok közé sorolható annak a körnek a beosztása, amelyik közvetlenül Rákóczi kiszolgálásában vett részt. Apródját rendszerint *ephebus*-nak nevezi, különösen a bécsújhelyi börtönben vele együtt raboskodó Berzeviczy Ádámot, akiről csak a *Confessio Peccatoris* első könyvében tesz említést, mint például a 191. oldalon, ahol egyetlen alkalommal nevezi néven: *Fessus laborem ephebo meo Bersevitio commisi*, vagyis amikor elfáradt az apródja, folytatta a munkát. Később is említi vele kapcsolatos információkat, mint például, hogy a vele együtt raboskodó Szirmay Istvánnak volt a rokona,²¹ hogy jól ismerte Podolint és környékét, mert lutheránus vallása ellenére az ottani piaristáknál tanult,²² s azt is megtudjuk, hogy ő vitte bűnbe Lengyelországban.²³

Az *ephebus* kifejezés nem fordul elő Rákóczi szabadságharc alatti levelezésében, és a fogalom valójában nem is katonai eredetű, hanem feltehetően a jezsuita iskolai gyakorlatból eredeztethető. A görög *ephébosz* (az ’ifjú’ jelentésű szó latinósított alakja) a jezsuita iskoladrámák gyakori szereplője,²⁴ és ismert a piarista iskola-rendszerből is,²⁵ amelynek keretei közt a gazdagabb tanuló mellé rendelt szegényebb, anyagi támogatásra szoruló diákot jelentette. Az *apródot* a középkori magyarországi latinságban többnyire *aprodianusként*, *aprodioként* fordul elő, később pedig *puer* vagy *puer regius* a megnevezésük, míg az *ephebus* a 15. századig kormeghatározást jelentett, nem beosztást vagy társadalmi státuszt.²⁶

Az iskolai gyakorlatban használt kifejezéssel így Rákóczi oldja az alá- és fölrendeltség szigorú hierarchiáját. Berzeviczyvel kapcsolatban egyébként megjegyzi (amint már említettük), hogy rokona volt a vele együtt raboskodó Szirmay Istvánnak, aki – miután 1704-ben kiszabadult – a Habsburgok pártjához csatlakozott, és még Rákóczival is tárgyalt. Rákóczi elismerően beszél róla, dicséri bölcsességét és szellemét, de negatívumként rója föl neki, hogy gyakorta változtatta vallását

19 Thaly, 1874. III. köt. 178.

20 Uo. 500.

21 A *Confessio Peccatoris* kéziratának 193. oldalán: *...sed demum per liberiolem communicationem cum ephebo meo, consanguineo suo, patefeceram.*

22 A *Confessio Peccatoris* kéziratának 206. oldalán: *Non ignotus fuit locus ephebo meo, qui bonis parentum suorum in vicinia sitis pro commoditate studiorum, quamvis Lutheranae sectae sequax fuerit, humaniora tamen studia in collegio patrum, ut vocant, piarum scholarum, ibi fundato frequentaverat.*

23 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 209. oldalán.

24 Juharos, 1933. 45–46.

25 Halász, 1943. 22.

26 Vö. [Ványai] *aprodianus*; *aprodio*. In: *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára*, vol. I. (A–B).

(*vir [...] religionis*). Az ő rokonának mondja *ephebusát*, ami igaz is, hiszen Szirmay édesanyját Keczer Annának (1615?–1695) hívták, Berzeviczyét pedig Keczer Évának, vagyis mindketten a Keczer család tagjai voltak. Mivel Szirmay jó három évtizeddel volt idősebb Berzeviczynél, nagyon valószínű, hogy az előbbi anyja a nagynénje lehetett Rákóczi apródja anyjának, Keczer Évának. Úgy tűnik, Szirmay számon tartotta, hogy anyja révén rokonságban állnak Berzeviczyvel, s a fejedelem minden bizonnyal tőlük tudta ezt.

Rákóczi terminológiai változtatásai

Az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Rákóczi a *Confessio Peccatoris*ban részben szakít azzal a terminológiával, amelyet a szabadságharc alatt a latin nyelvű levelezésben használt, illetve sok esetben az átalakított terminológia szerint is helytelenül, de sohasem alácímezve adja meg az írásban szereplő személyek rangját. Ez alól csak Pálffy János képez kivételt, akinek rangját szándékosan eltorzítja. Mielőtt azonban valamiféle értékelést próbálnánk leszűrni a bemutatott jelenségből, érdemes megnézni a franciául írt *Mémoires* (Emlékiratok) szövegét is, hiszen, amint említettük, a két szövegen egyszerre dolgozott Rákóczi, így összevetésük aligha mellőzhető.

Francia nyelvű írásának elején Bercsényi Miklóst *Comte de Bersénynek* vagy *Comte Bersénynek*, Deák Ferenc ezredet *Colonelnek*, Rabutint *Généralnak*, Heistert *Maréchal de Camp Généralnak*, míg Flouckot *Lieutenant-Colonelnek*, Károlyi Sándort, ha egyáltalán megemlíti a rangját, előbb *Généralnak*, majd *Grand-Maréchalnak*, Desalleurs márkit *Lieutenant-Général des Armée du Roi de France*-nak, Pálffy Jánost *Maréchalnak*, Budayt *Général-Majornak*, Csákit *Major-Généralnak*, Bezerédjt *Brigadier*-nak nevezi, és még hosszan folytathatnánk a felsorlást. Hasonlót tapasztalunk a különféle katonai egységek elnevezésében is. Az eltérő nagyságú seregtesteket vagy *troupe*-nak, *régiment*-nek, *brigade*-nak, vagy *armée*-nak nevezi, az ezredet kifejezetten *colonne*-nak (például a lovasezredet *la Colonne de Cavalerie*), de használja a *le corps de troupes* kifejezést is.

A száraz felsorolás is világosan mutatja, hogy a *Mémoires* francia szövegéből teljességgel hiányoznak a *Confessio Peccatoris* klasszikus római latin kifejezéseinek a változatai, mint például a *tribune*, *centurion* vagy a *légion*, ami világosan mutatja, hogy hiába írta nagyjából egy időben Rákóczi a két művet, merőben eltérő írói szándék vezette, s valószínűleg más befogadói kör lebegett a szeme előtt, miközben önmagát is különféleképpen stilizálta a két műben. A *Confessio Peccatoris*at, ahogy azt hangsúlyozza, Szent Ágoston *Confessionese* hatására kezdte papírra vetni, ami nyilvánvalóan segített neki az antik Róma világát felidézni. A *Confessio Peccatoris*ban megszólaló vallomástevő azonban – és nemcsak a latin nyelv és a többségében klasszikus római vagy esetleg görög katonai terminus használata révén, hanem más módon is – szerette magát római hadvezérként és politikusként megjeleníteni. Már akkor klasszikus mitológiai alakhoz hasonlította magát, amikor

elmondta, hogy gyermekkorában mérges kígyótól mentette meg őt az anyja, ahogy azt R. Várkonyi Ágnes részletesen elemezte.²⁷

Iulius Caesar döntésére utal, amikor azt írja, hogy a maga *Rubiconját* 1703. június 13-án lépte át: *die 13. Junii, ni fallor, Rubiconem transii*.²⁸ Mintha még Augustus utolsó szavainak a visszhangja is fölfedezhető lenne Rákóczi magatartásában, aki többször is arra utal, hogy nyilvános élete, fejedelemsége és hadvezérsége csak szerep, amelyet a nyilvánosság színpadán kell eljátszania, vagy olyan álarc, amelyet a közéletben magára kell öltenie. Augustus a halálos ágyán annak a reményének adott hangot, hogy „élete komédiáját jól játszotta (*mimum vitae commode transegisse*), míg Rákóczi, amikor törökországi útjával kapcsolatban nyilatkozik, hogy vissza kell térnie a színpadra: *dum me ex hac solitudine evocas, et hanc ipsam scaenam renovare velle videris*, majd azt is mondja, hányszor kellett alakoskodnia és magára öltenie XIV. Lajos jelenlétében az udvari ember álruháját: *unde jam hujus jam illius mihi assumenda fuerat larva et praesente Rege larva quoque aulici indigebam*. És nemcsak magát láttatta római hadvezérként, hanem az ellenfél kegyetlenségeinek jellemzésekor is a kegyetlen római uralkodók, főként Nero és Domitianus példájára utal.²⁹

A fenti meglátások mellett Rákóczi érdekes terminológiai változtatásai természetesen további információkat is hordozhatnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ebben a korban nagy viták zajlottak a politikai és katonai tudományokban, amelyek hatása minden bizonnyal eljutott a száműzött fejedelemhez is. A Rákóczi-szabadságharc bukása utáni korszakban az európai nemzetközi viszonyok jelentős változásokon mentek keresztül. A spanyol örökösödési háború vérzivataros évei után az európai nagyhatalmak egyre erőteljesebben kötelezték el magukat a békés konfliktuskezelés és a hatalmi egyensúly politikája mellett.³⁰ A haditechnika fejlődése által felvetett harcászati problémák csak erősítették a békés eszközök előtérbe kerülését: idetartoztak például a tüzérség és a gyalogsági lököerő közötti vetélkedés taktikai mérlegelései, vagy például a Folard lovag által kidolgozott oszlopharcászat körüli elméleti viták és általában az úgynevezett „hadügyi forradalom” változásai keltette általános bizonytalanság.³¹

De lássuk, hogy pontosan miről is van szó. A spanyol örökösödési háború utolsó véres és döntésképtelen ütközetei – erre a legismertebb példa a malplaquet-i csata (1709. szeptember 11.) volt – megkérdőjelezték az évtizedeken át egyeduralkodó vonalharcsászat eredményességét, és sok korabeli katonai szakíró visszanyúlt az antik szerzők műveihöz, hogy onnan merítsen ötleteket. A legismertebb közülük Jean-Charles de Folard lovag³² volt, aki gazdag katonai tapasztalatait az 1720-as években antik szerzők műveinek gondolataival kiegészítve a klasszikus harcászat reformjain dolgozott. Egyik fő műve Polübiosz történelmi munkájának kommentált fordítása

27 Vö. R. Várkonyi, 2015. 24., 33–34.

28 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 232. oldalán.

29 Lásd a *Confessio Peccatoris* kéziratának 72. és 185. oldalain.

30 Lásd erről: Tóth, 2018a. 20–22.

31 Bois, 1993. 252–253.

32 Folard jelentőségéről: Biet, 1998. 105–118.

volt,³³ amely Rákóczi könyvtárának listáján is szerepel.³⁴ Polübiosz iránt egyébként a franciaországi magyar emigráció tagjai is behatóan érdeklődtek. Folard lovag Polübiosz-elemzése helyet kaptak Bercsényi László lusancyi kastélyának könyvtárában is, és egy másik emigráns magyar, bizonyos Szilágyi Károly Mihály huszárkapitány az 1750-es években elkezdte magyarrá fordítani Polübiosz munkáit.³⁵ Ez a korszak az antik hadtudomány újrafelfedezésének egyik intenzív ideje volt, és valószínűleg a téma iránt behatóan érdeklődő száműzött fejedelemhez is eljutott a „régí és modern” hadtudományi irányzatok vitáinak visszhangja,³⁶ s az ezekben a művekben megfogalmazott terminológia tükröződött Rákóczi *Confessio Peccatoris*ában.

Rákóczi hadtudományi terminológiaváltásának egy másik lehetséges forrásaként Ibrahim Mütefferika hadtudományi munkásságára lehetne gondolni. E homályos eredetű, erdélyi származású renegát az 1720–1730-as évek oszmán reformirányzatainak egyik élharcosa volt. Ibrahim efendi alaposan ismerte Raimondo Montecuccoli műveinek valamelyik latin kiadását,³⁷ sőt valószínűleg még le is fordította oszmán-török nyelvre. Több változata is ismert a török fordításoknak, amelyek közül a legdíszesebb a párizsi Francia Nemzeti Könyvtárban (Bibliothèque Nationale de France) található.³⁸ E kéziratot a hagyomány szerint Ibrahim Mütefferika fordította latinból, és egy bizonyos Szeid Mehmed másolta le 1787-ben. De létezik egy másik másolat is az isztambuli Nuruosmaniye Könyvtárban (inv. n° 3237, dátum nélkül).³⁹ Mindez azért érdemel figyelmet, mert Rákóczi Montecuccoliéhoz hasonló, latin nyelvű terminológiát használ, noha az olasz származású császári hadvezér emlékiratai csak 1716-ban és 1717-ben jelentek meg latin fordításban, vagyis egy időben a *Confessio Peccatoris* keletkezésével. Az időbeli egybeesés – úgy tűnik – kizárja a Montecuccoli-emlékirat közvetlen hatását, azt azonban nem, hogy valamiféle közvetett, áttételes hatást véljünk felfedezni, ami csak tovább erősíti azt az elgondolást, hogy Rákóczi élénk figyelemmel kísérte a korabeli hadtudományi irodalmat és vitákat.

Mindezek alapján végső konklúzióként megkockáztatható a kijelentés, hogy a *Confessio Peccatoris* szerzője nem pusztán a bűnbánó, önvizsgálatot tartó Augustinus írói pozíciójába helyezkedett bele, hanem száműzött fejedelemként, aki egy elbukott szabadságharc vezetője volt nyolc éven át, egy klasszikus példából megalkotott római hadvezér szerepében is láttatni szerette volna önmagát.

33 Polübiosz, 1727–1730.

34 Knapp–Tüskés, 2016. 239.

35 Tóth, 2019. 157.

36 Lásd erről részletesebben: Bois, 2004.

37 Montecuccoli, 1716; és főleg Montecuccoli, 1718.

38 BNF, Département des mss orientaux, Suppl. Turc 226. Montecuccoli *Commentarii bellici* című művének török fordítása, cím, szerző és fordító nélkül. *Traduction en langue turque, sans titre, ni nom d'auteur, du traité sur l'art de la guerre, intitulé par Raymond, comte de Montecuccoli, généralissime des armées impériales (1608–1681), qui fut l'adversaire de Turenne, et que cet ouvrage a fait surnommer le Végèce moderne (1787–1788)*. Interneten lásd: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53119196p> (letöltés: 2020. június 18.). Vö. Tóth, 2018c. 569–611.

39 Zeki Veli Togan történész egy másik, a Kayseriben lévő Rasid Pasa Könyvtárban található példányra (inv. n° 1220, fol. 42b–85a) is felhívja a figyelmet. Lásd erről: Togan, 1949. 69. Vö. Tóth, 2018b. 35.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Biet

1998 Biet, Freddy: Jean-Charles Folard (1669–1752). In: *Les armées et la guerre de l'Antiquité à la Seconde Guerre mondiale*. Dir.: Bois, Jean-Pierre. Nantes, 1998. 105–118.

Bois

1993 Bois, Jean-Pierre: *Les guerres en Europe 1494–1792*. Paris, 1993.

2004 *Dialogue militaire entre Anciens et Modernes*. Dir.: Bois, Jean-Pierre. Rennes, 2004.

Dénesi–Takács–Kiss

2020 Dénesi Tamás – Takács László – Kiss Dániel: II. Rákóczi Ferenc Confessio Peccatoris című kézirata. In: *Fideliter servanda. II. Scriptorium konferencia, Pannonhalma, 2018. május 7–8*. Szerk.: Boros István. Bp., 2020. 85–100.

Feil

1849 Feil, Joseph: Die Schweden in Oesterreich, 1645–1646. In: *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte, Literatur und Kunst*. Wien, 1849. 351–522.

Halász

1943 Halász Pál ünnepi beszéde. A piaristák megtelepülésének háromszázéves évfordulójára. In: *Emléklapok a 300 éves piarista jubileumról*. Szeged, 1943. 21–22. (Vademecum-füzetek, 12.)

Heckenast

2005 Heckenast Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. S. a. r., kieg., előszó: Mészáros Kálmán. Bp., 2005. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak, 8.)

Juharos

1933 Juharos Ferenc: *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története*. Szeged, 1933. (Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetéből, 8.)

Knapp–Tüskés

2016 Knapp Éva – Tüskés Gábor: II. Rákóczi Ferenc rodostói könyvtárának új rekonstrukciós kísérlete. In: *A felvilágosodás előzményei Erdélyben és Magyarországon (1650–1750)*. Szerk.: Balázs Mihály – Bartók István. Szeged, 2016. 227–247.

Mészáros

2006 Mészáros Kálmán: *II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája*. Bp., 2006.

Montecuccoli

1716 *Commentarium generales artis bellicae aphorismos continens a. R. principe Montecuccoli*. Ed.: Lehner, F. M.. Graecii, 1716.

1718 *Commentarii bellici Raimundi principis Montecuccoli*. Ed.: Bonbardi, P. M. Viennae, 1718.

Polübiosz

1727–1730 *Histoire de Polybe, nouvellement traduit du Grec, par Vincent Thuillier [...] avec un commentaire ou un corps de science militaire, enrichi [...] par [Jean Charles] Folard*. Paris, 1727–1730. 6 vol.

Quellen und Forschungen

1849

R. Várkonyi

2015 R. Várkonyi Ágnes: Áldott emlékü anyám (anya és fia). A Vallomások Zrínyi Ilona-képének kritikai vizsgálatához. In: R. Várkonyi Ágnes: *Rákóczi tanulmányok*. Bp., 2015. 10–26.

Regulamentum universale

1707 *Regulamentum universale, inclytorum confoederati regni Hungariae statuum ac ordinum, tam militarium, quam et ex parte inclytorum comitatum, liberarum item ac regiarum civitatum, aliorumque quorumvis, observandum*. [Nagyszombat], 1707.

Thaly

1873–1874 II. Rákóczi Ferenc fejedelem levelesko nyvei, levéltárának egykorú lajstromaival, 1703–1712. I–III. köt. Szerk.: Thaly Kálmán. Bp., 1873–1874. (Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővíve. Kiadja az MTA Történelmi Bizottsága, Első Osztály: Had- és Belügy.)

Togan

1949 Togan, Zeki Veli: Kayseri ve Bursa'daki Bazı Yazmalar Hakkında. In: *Tarih Dergisi* [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi], 1. (1949) 1. sz. 67–76.

Tóth

2018a Tóth Ferenc: A francia külpolitika és Magyarország a pozsareváci béke idején. In: *Aetas*, 33. (2018) 4. sz. 20–34.

2018b Tóth, Ferenc: Introduction. Un ouvrage politico-militaire ottoman au XVIIIe siècle. In: Ibrahim Mütefferika: *Traité de la tactique ou méthode artificielle pour l'ordonnance des troupes* (1769). Éd. par Tóth, Ferenc. Bp., 2018. 15–40.

2018c Tóth Ferenc: Egy magyar vonatkozású keleti hadtudományi értekezés nyomában. Reviczky Károly Imre „Traité de la tactique” címen megjelent Ibrahim Mütefferika-fordítása. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 131. (2018) 3. sz. 569–611.

2019 Tóth Ferenc: Un milieu culturel centre-européen en Lorraine: l'Académie du roi Stanislas à Nancy et les nobles hongrois à l'époque des Lumières. In: *Aufgeklärte Sozietäten, Literatur und Wissenschaft in Mitteleuropa*. Hrsg. v. Breuer, Dieter – Tüskés, Gábor – Lengyel, Réka. Berlin, 2019. 142–160. (Frühe Neuzeit, 229.) DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110637649>.

Tüskés

2017 Tüskés Gábor: Az önéletrajzi és a vallási műfajok határán. A Confessio peccatoris kritikai kiadása elé. In: *Történetek a magyar nemzet múltjából. A Nemzetstratégiai Kutatóintézet történeti tárgyú konferenciáinak összefoglaló tanulmánykötete*. Szerk.: Szász Jenő – Molnár Gergely. Bp., 2017. 70–77.

LÁSZLÓ TAKÁCS

TERMINOLOGY OF MILITARY RANKS IN *CONFESSIO PECCATORIS*, THE WORK OF FRANCIS II RÁKÓCZI

It was during his emigration to France, when Ferenc Rákóczi II had begun writing his Latin work, *Confessio Peccatoris*, in which he looked back at his life and examined how God's grace had been affecting it previously. The period of the War of Independence, i.e. the period between 1703 and 1711, is not part of this particular autobiography. Nevertheless, the text regularly refers to persons who played an important role as soldiers or leaders during the War of Independence and later played a significant role in Rákóczi's life. Rákóczi also completed the history of the War of Independence in French, entitled *Memoirs* during the same period. The study focuses on the

consistency of Rákóczi's terminology used to express military ranks in the *Confessio Peccatoris* and three other sources; namely the terminology of historical sources, the *Regulamentum universale* issued during the war of independence, and the terminology of the *Memoirs*. The paper also attempts to detect any differences between each person's rank mentioned in the *Confessio Peccatoris* and the three latter sources. From the similarities and differences we can draw conclusions about Rákóczi's self-stylization approach and the extent to which he followed and knew the contemporary military and strategic literature and the memories of other warlords.

